

JOÃO CARLOS ESPADA

**A POLITIKAI SZABADSÁG
ANGLO-AMERIKAI HAGYOMÁNYA**

PÁZMÁNY NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK – 10. KÖTET

A SOROZAT EDDIGI KÖTETEI:

Gáthy Vera: INDIA. A MÚLTBÓL A JÖVŐ FELÉ

Györffy Dóra: BIZALOM ÉS PÉNZÜGYEK.
VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGKEZELÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Jany János: JOGI KULTÚRÁK ÁZSIÁBAN

Jany János: AZ ISZLAMIZMUS. ESZMETÖRTÉNET ÉS GEOPOLITIKA

Rezsőházy Rudolf: BEVEZETÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK
MÓDSZERTANÁBA

Salát Gergely: BÜNTETŐJOG A HAN-KORI KÍNÁBAN

Salát Gergely (szerk.): A KÍNAI ALKOTMÁNY

Salát Gergely (szerk.): KÍNAI ÁLOM – KÍNAI VALÓSÁG

Salát Gergely és Szilágyi Zsolt (szerk.): TRAUMÁK ÉS TANULSÁGOK.
A II. VILÁGHÁBORÚ ÖRÖKSÉGE A TÁVOL-KELETEN

JOÃO CARLOS ESPADA

**A POLITIKAI SZABADSÁG
ANGLO-AMERIKAI
HAGYOMÁNYA**

EURÓPAI SZEMSZÖGBŐL

FORDÍTOTTA
KALMÁR ANDREA

TYPOTEX

A KÖTET KIADÁSÁT TÁMOGATTA:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

THE ANGLO-AMERICAN TRADITION OF LIBERTY: A VIEW FROM EUROPE

First published 2016 by Routledge

2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN

and by Routledge 711 Third Avenue, New York, NY 10017

Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, an informa business

© 2016 João Carlos Espada

All Rights Reserved

Authorised translation from the English language edition published by Routledge,
a member of the Taylor & Francis Group

Kalmár Andrea fordítása

Copyright © Kalmár Andrea, 2017

Hungarian edition © Typotex/Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2017

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

Lektorálta: Nyirkos Tamás

ISBN 978 963 279 972 8

ISSN 2416-1438

Typotex – Panta

A PANTA a Pázmány Egyetem Nemzetközi TANulmányokkal foglalkozó szakmai közösségének könyvsorozata, mely széles értelemben vett társadalomtudományi munkák révén mutatja be a globális világ múltját és jelenét. A sorozat neve egyszerre utal az intézményi háttérre, valamint arra a teljességre és sokszínűségre, amit megragadni hivatott: Πάντα.

Sorozatszerkesztő: Jany János

TARTALOM

<i>Köszönetnyilvánítás</i>	8
BEVEZETÉS	
Karl Popper, Winston Churchill és a „brit rejtély”	13
I. RÉSZ	
Személyes hatások	
1 KARL R. POPPER – a nyitott társadalom és ellenségei	29
2 RALF DAHRENDORF – szabadság és civil társadalom	47
3 RAYMOND PLANT – társadalmi jólét osztályharc nélkül	55
4 GERTRUDE HIMMELFARB és IRVING KRISTOL – a morális képzelet	67
II. RÉSZ	
A hidegháború harcosai	
5 RAYMOND ARON – az értelmiség ópiuma	77
6 FRIEDRICH A. HAYEK – a szabadság alkotmánya	84
7 ISAIAH BERLIN – szabadság és pluralizmus	91
8 MICHAEL OAKESHOTT – a konzervatív beállítottság	100
9 LEO STRAUSS – a relativizmus és a modernitás válsága	111

TARTALOM

III. RÉSZ

A rendezett szabadság

- 10| EDMUND BURKE – szabadság és kötelesség 121
- 11| JAMES MADISON *kontra* JEAN-JACQUES ROUSSEAU
– az önrendelkezés két szemlélete 138
- 12| ALEXIS DE TOCQUEVILLE – az amerikai demokrácia 149

IV. RÉSZ

A szabadság szelleme

- 13| WINSTON S. CHURCHILL
– az angol ajkú népek és a szabad világ 173

V. RÉSZ

A tökéletlenség politikája.

A politikai szabadság anglo-amerikai hagyománya

- 14| Korlátozott és felelős kormányzás 196
- 15| Kétféle racionalizmus 210
- 16| A szabadság mint párbeszéd 225

UTÓSZÓ

- Nagy-Britannia és az Európai Unió – a hiányzó eszmecsere 237

Felhasznált irodalom 249

Név- és tárgymutató 257

**(Sir) Karl Popper és (Lord) Dahrendorf emlékére,
akik finoman utat mutattak nekem az anglo-amerikai
szabadsághagyomány felfedezése felé**

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a könyv nem egy előzetesen felállított terv alapján *készült*. Hosszú időn át, fokozatosan *alakult ki* több különböző emberhez fűződő kapcsolatból. Elsősorban a tanításból: az amerikai Brown és Stanford Egyetemen (még 1994–96-ban), majd Georgetownban (2000-ben); a varsói Európa Kollégiumban (2011 óta); de leginkább a Politikatudományi Intézetben, melyet együtt alapítottunk Mário Pintóval és Manuel Braga da Cruzzal 1996-ban a Portugáliai Katolikus Egyetemen. Itt volt szerencsém több olyan hallgatóval találkozni – legtöbbször ma már kollégáim –, akik osztoztak az angol ajkú nemzetek politikai kultúrájának sajátosságai iránt táplált érdeklődésemben. Közülük is szeretném megemlíteni André Azevedo Alves, Carlos Marques de Almeida, José Castello Branco, Rita Seabra Brito, Henrique Burnay, Hugo Chelo, João Pereira Coutinho, Mariana Cudell, Monica Dias, Martim Avillez Figueiredo, Livia Franco, Bruno Maçães, Ivone Moreira, Miguel Morgado, Pedro Norton, José Conde Rodrigues, Orlando Samões, Paulo Sande, Nuno Sampaio és Monica Vieira hallgatók nevét, akik nélkül ez a könyv nem jöhetett volna létre.

A könyv eredeti ötletét 2005 tavaszán (az ún. Trinity szorgalmi időszakban) dolgoztam ki az oxfordi St Antony's Kollégiumban tett látogatásom során, ahová néhai (Lord) Dahrendorf meghívására érkeztem, aki a kollégium rektora (1987–1997), valamint filozófia doktori tanulmányaim (1990–94) témavezetője volt. 2008-ban jelent meg az első, portugál nyelvű kiadás (*A Tradição Anglo-Americana da Liberdade: Um Olhar Europeu*; az előszót Maunel Braga, a Portugáliai Katolikus Egyetem akkori rektora írta). A könyv első angol nyelvű fordítását Olga Morais készítette. A jelen angol nyelvű változat jelentős mértékben át lett dolgozva és ki is bővíttem. E munka egy részét megint csak az oxfordi St Antony's Kollégiumban tett látogatásom alkalmával készítettem el, ezúttal 2015 telén (az ún. Hilary szorgalmi időszakban), amikor is a jelenlegi rektor, Margaret Macmillan, illetve Timothy Garton Ash meghívásának tettem eleget. Mindkét utamhoz ösztöndíjat kaptam a Calouste Gulbenkian Alapítványtól.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Nagyon tanulságosak voltak számomra a könyvben érintett témákkal kapcsolatos beszélgetések, melyeket sok-sok baráttal és kollégával folytattam, konkrétan 1993-tól, az évente megrendezett Politikai Tanulmányok Nemzetközi Találkozásán a portugáliai Arrábidában, valamint az Estoril Politikai Fórumon is 2006 óta. Közülük a következő neveket szeretném megemlíteni: Marc F. Plattner, José Pena Amaral, Larry P. Arnn, Gabriel Calzada, António Carriço, Alexander Chafuen, Paul Courtenay, Nuno Crato, Larry Diamond, José Manuel Fernandes, Paul Flather, Fernando Adão da Fonseca, néhai (Sir) Martin Gilbert, William Galston, William Hasselberger (apa és fia), Daniel Johnson, William Kristol, Paul Langford, néhai Leonard Liggio és Seymour Martin Lipset, (Sir) Noel Malcolm, Bronislaw Misztal, Miguel Monjardino, Henrique Monteiro, Charles Moore, James W. Muller, James Murphy, Anthony O’Hear, Clifford Orwin, John O’Sullivan, Emilio Pacheco, Allen Packwood, Rui Ramos, João Cardoso Rosas, Susan Shell, Bridgett Wagner, Gordon S. Wood és Leonidas Zelmanovitz.

Köszönöm Gertrude Himmelfarbnak és néhai férjének, Irving Kristolnak, valamint (Lord) Raymond Plantnek, hogy szívélyesen segítették kutatómunkámat, és a kötetben két fejezetet az ő munkájuknak szentelhettem.

Ana Rita Rodrigues és Michelle Lobo a lisszaboni Politikatudományi Intézet igazgatósága részéről lehetővé tették számomra, hogy az intézet napi feladatainak ellátása mellett a könyvemen dolgozhassam. Köszönöm feleségemnek, Graçának, lányainknak – Isabelnek és Dianának –, valamint unokáimnak, Mariamának, Yasminnak és Sarának, hogy támogattak engem és szenvedélyemet az anglo-amerikai szabadsághagyomány iránt.

BEVEZETÉS

KARL POPPER, WINSTON CHURCHILL ÉS A „BRIT REJTÉLY”

A kunyhójában a legszegényebb ember is ellenállhat a korona minden hatalmának. Lehet az törékeny; vagy a teteje rozoga; a szél is átfúhat rajta; a vihar is betalál, az eső is beeshet – de Anglia királya be nem mehet; az összes seregei se merjék átlépni e romos lakhely küszöbét!

William Pitt parlamenti beszéde az Alsóházban, 1763

[Sir Randolph Churchill] semmi okot nem látott arra, hogy miért ne lehetne az egyház és az állam, a király és az ország régi dicsőségét a modern demokráciával összeegyeztetni; vagy a dolgozó néptömegek miért ne lehetnének a legfőbb védelmezői azoknak a régi intézményeknek, melyek az ő szabadságukat és haladásukat biztosították. A múlt és a jelen, a hagyomány és a haladás e szövetsége, ez az aranylánc, mely még soha el nem szakadt, mert túl sosem feszítették, jelenti az angol nemzeti lét sajátos értékeit és független minőségét.

Winston S. Churchill, *Thoughts and Adventures*, 1934

Ez a könyv egy kísérlet arra, hogy feldolgozzam azt a legelső beszélgetést, amit Karl Popperrel folytattam otthonában 1988-ban a dél-londoni Kenleyben – Winston Churchillről és az angol ajkú népek politikai kultúrájáról. Az osztrák születésű angol állampolgár Sir Karllal nem sokkal beszélgetésünk előtt találkoztam Lisszabonban, ahová előadóként érkezett az akkori elnök (akinek politikai tanácsadójaként dolgoztam), Mário Soares által kezdeményezett előadás-sorozatra. Popper lisszaboni látogatása alatt az a megtiszteltetés ért, hogy röviden beszélgettem vele a politikafilozófiájával – főleg a marxizmuskritikájával és a demokráciaelméletével – kapcsolatos kutatási projektemről. Ez követően Popper kedvesen meginvitált, hogy látogassam meg őt angliai otthonában, hogy ott majd részletesebben megvitathassuk a kutatási tervemet.

BEVEZETÉS

Amint csak tudtam, ennek eleget is tettem. Lisszabonból Londonba utaztam, majd miután néhány napot a Brit Nemzeti Könyvtárban töltöttem, végül elindultam, hogy meglátogassam Karl Poppert Kenley-ben. Otthona egy elbűvölő kis kertés házikó volt, ahol makulátlan rendben tartott mindent. A kertre nyíló tágas nappaliban volt egy hatalmas zongora, két szék, a falakat pedig remek könyvtár fedte. A könyvespolcokat nézegetve azonnal észrevettem, hogy rendkívül igényesen összeállított válogatást látok. Itt csak a legkiválóbb könyvek voltak megtalálhatók, Platóntól Arisztotelészen, Smithen, Burke-ön és Kanton át egészen Keynesig és Hayekig, emellett néhány tudományos és filozófiai kötet, amiket kevéssé ismertem. De váratlanul rábukkantam egy hosszú részre, mely telis-tele volt Winston Churchill által és róla írt könyvekkel. Ifjonti őszinteséggel – és tudományos arroganciával – telve kiszaladt a számon a kérdés: „Miért van ennyi könyve Churchillről? Én azt hittem, ő elsősorban politikus volt.”

WINSTON CHURCHILL ÉS A „BRIT REJTÉLY”

Úgy emlékszem, Popper felém fordult és nagy felindultsággal valami ilyesmit mondott: „Üljön le, fiam, attól tartok, hogy egy nagyon komoly dolgot kell elmagyaráznom önnek!” És leültünk. Majd beszélt, biztos vagyok benne, hogy több mint egy órán keresztül, egészen addig, míg személyi titkára, Melitta Mew asszony be nem jött, hogy ebédelni hívjon minket. Azt hiszem, a beszélgetés során készített jegyzeteim már nincsenek meg, de az emléke most is ugyanolyan élénken él bennem, mint amikor az első felejthetetlen látogatás estéjén hazaérve újból felidéztem magamban. Karl Popper a szó szoros értelmében egy teljes előadást tartott nekem Winston Churchillről és az angol ajkú nemzetek szabadsághagyományáról.

Ami máig megőrződött bennem, az, hogy Churchill – írd és mondd – megmentette a nyugati civilizációt. Hogy nemcsak Angliában, de egész Európában ő volt az egyetlen politikus, aki megérezte a veszélyt majdnem egy évtizeddel azelőtt, hogy Hitler lerohanta Lengyelországot és elindította a II. világháborút. És az is, hogy Churchill ellenállt mindenféle csábításnak, hogy kompromisszumot kössön Hitlerrel, mert tudta azt, amit mások nem érthettek – hogy az európai és a nyugati civilizáció alapja a szabadság, és szabadság nélkül nem lehetséges a túlélés. Hogy Churchill többször is elutasította Hitler különbéke-ajánlatait, pedig teljesen elfogadhatóak lettek volna, különösen, ha azt nézzük, hogy Anglia jelentős katonai hátrányban volt a náci Németországgal szemben. De azért is, mert egy náci diktatúra Európában a legtöbb ember feletti teljes dominanciát jelentette volna, kezdve

természetesen a zsidókkal és a rengeteg politikai menekülttel, akiket módszeresen legyilkoltak. És azután – máig emlékszem rá, ahogy Popper felindultan nekem szegezte a kérdést: „Mi történt volna az európai civilizációval, ha Hitler győzedelmeskedik?” Mivel én egy szót sem szóltam, ő válaszolt: „A mi civilizációnk, mely Athénben született, és mindig is a szabadságon alapult – elpusztult volna. Nos hát, ez a válasz a kérdésre. Miért van annyi könyvem Churchillről? Mert ő mentett meg minket.”

Már ez is jó lecke volt számomra. Popper viszont még nem fejezte be. Azokkal a körülményekkel folytatta, melyek lehetővé tették Churchill számára, hogy mozgósítsa Hitler ellen hazáját, a Brit Birodalmat, és végül még az Egyesült Államokat is. Ezután olyasvalamit mondott, ami meghatározóvá vált nemcsak egész gondolkodásomra, hanem a jövőmre nézve is. Azt mondta, van valami sajátos az angol ajkú népek politikai kultúrájában: a szabadság iránti táplált mélységes szeretetük, mely kötelességtudattal párosul. Emlékszem, így szólt: „Ez egy rejtély, nevezhetjük a britek rejtélyének. Talán az angol gentleman eszménye ez, olyasvalakié, aki nem veszi magát túl komolyan, de a kötelességeit kész komolyan venni, különösen, amikor körülötte a legtöbben csak a jogaikról beszélnek.” (Popper később többször elismételte nekem a fenti definíciót.) Emlékszem, mondott még valamit arról a téves szemléletről, miszerint a gentlemaneszmény egy sznob koncepció, mert – és biztos vagyok benne, hogy tényleg ezt mondta – a gentlemanléthez hozzátartozik az excentrikusok és az esélytelenek (*underdog*) iránti szimpátia (utóbbi kifejezést, melyet akkor még nem ismertem, Popper később elmagyarázta nekem).

Végül azt mondta, hogy ha komolyan gondolom az ő politikafilozófiájával kapcsolatos kutatási tervemet, akkor Angliában kellene élnem és dolgoznom. Csak ott vagy akár Amerikában élve tudnám megragadni az anglo-amerikai szabadsághagyomány ama sajátosságát, a nyugati és az európai szabad civilizáció alappilléret, melyet ő a politikafilozófiájában próbált megvédeni.

Ez a beszélgetés szó szerint megváltoztatta az életemet. Lisszabonba visszatérve beszéltem a feleségemmel, és ő beleegyezett, hogy otthagyjuk viszonylag kényelmes helyi pozíciónkat – én akkor Mário Soares elnök politikai tanácsadója voltam, ő pedig hivatásos köztisztviselő –, és jelentkeztek egy doktori programra az Oxfordi Egyetemen. Ezután írtam Ralf Dahrendorf-nak, az oxfordi St Antony's College rektorának, aki Karl Popper tanítványa volt az LSE-n (London School of Economics), melynek később igazgatója is lett, és aki aztán felvételi beszélgetésre hívott Oxfordba, majd szívesen beleegyezett abba, hogy a témavezetőm legylen. 1990 augusztusában, Popper javaslata szerint, megkezdtem angliai tanulmányaimat, és 1994 júliusában megszereztem a filozófia doktori címet Oxfordban. Ezután, szintén Popper,

BEVEZETÉS

de ezúttal Dahrendorf ösztönzésére is hallgatva, Amerikában tanítottam 1994–96-ban (a browni és a stanfordi egyetemeken, később Georgetownban is, 1999–2000-ben).

A KÖNYV FELÉPÍTÉSE: A „BRIT REJTÉLY” NYOMÁBAN

Ez a könyv, mint a legelején említettem, egy kísérlet arra, hogy feldolgozzam azt a legelső beszélgetést, amit Karl Popperrel folytattam otthonában 1988-ban Winston Churchillről és az angol ajkú népek politikai kultúrájáról. Habár több mint egy negyedszázad telt el azóta, beszélgetésünk emlékeit sohasem feledhettem. A doktori tanulmányaim Dahrendorf irányításával, a Poppernél tett rendszeres látogatások mind csak megerősítették érdeklődésemet az angol ajkú népek politikai hagyománya iránt, melynek maga Dahrendorf is, német–angol állampolgárként, nagy csodálója volt. Útmutatásaik alapján, és saját kútfőmből is, elkezdtem felkutatni azokat a könyveket és szerzőket, amelyek és akik a leginkább hozzá tudtak járulni az anglo-amerikai szabadsághagyomány megértéséhez. Tettem ezt tanulással és tanítással – mely a tanulás legjobb módja, szokta volt mondani Raymond Aron –, főleg a Portugália-i Katolikus Egyetem Politikatudományi Intézetében való tanítással, melyet 1996-ban (társ)alapítottam. Abban a megtisztelő helyzetben voltam, hogy számos olyan diák vett körül, és többen közülük ma már kollégáim, akik osztoztak érdeklődésemben az anglo-amerikai világ iránt.

Könyvem felépítése tükrözi azt a hosszú szellemi felfedező utat, melyet 1988 óta végigjártam. Javarészt azokról a szerzőkről szól, akik véleményem szerint hozzájárultak az angol ajkú népek politikai hagyományának alakításához és megértéséhez. Csupán az utolsó, *IV. rész*ben kísérlem majd meg, hogy megfogalmazzam egyéni értelmezésemet ezzel a politikai hagyomány-nal kapcsolatban, az említett szerzők szellemi adománya és a róluk kialakult saját benyomásom alapján.

Az *I. rész* nyitó fejezete Karl Popperről szól, aki olyan nagy hatással volt szellemi és magánéletemre egyaránt. Popper 1902-ben született Ausztriában, és röviddel az 1938-as Anschluss előtt Új-Zélandra menekült. Innen, mindjárt a háború után, Londonba, az LSE-re utazott, és haláláig (1994) Angliában élt. Felvette az angol állampolgárságot és az 1960-as években lovaggá ütötték. A következő fejezet alanya, Ralf Dahrendorf életrajza némiképp hasonló. 1929-ben született Németországban és fiatal diákként a nácik fogságába esett. A háború után Angliában az LSE-n tanult, ahol Popper tanítványa volt; majd visszatért Németországba, ahol kiemelkedő politikai karriert futott be. Az 1970-es években ismét Angliában dolgozott az LSE igazgatójaként;

lovaggá ütötték és az 1990-es években az angol felsőház örökös választott tagja lett, egészen 2009-ben bekövetkezett haláláig. Raymond Plantnek (1945–) szenteltem a 3. fejezetet, szintén kiváló tudós, valamint az angol Felsőház tagja, aki döntően hozzájárult Angliában a nem marxista, erős keresztény gyökerekkel rendelkező szociáldemokrata gondolkodás fejlődéséhez. Az I. részt összegző 4. fejezet a kiemelkedő amerikai történész, Gertrude Himmelfarb (1922–) és néhai férje, a híres amerikai publicista Irving Kristol (1920–2009) munkásságával foglalkozik, akit gyakran „a neokonzervativizmus keresztapjaként” is emlegetnek. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy élvezhettem az I. rész szerzőinek barátságát. Magától értetődik, hogy a könyvben megjelenített személyes reflexiókért (beleértve az ő gondolkodásukról formált saját véleményemet) egyikük sem tartozik felelősséggel.

A II. rész öt szerzővel foglalkozik, akiket „a hidegháború harcosainak” nevezek: Raymond Aron (1905–1983), Friedrich A. Hayek (1899–1992), Isaiah Berlin (1912–1997), Michael Oakeshott (1901–1990) és Leo Strauss (1898–1973). A sorrendnek pusztán személyes vonatkozása van: a szerzőket ebben a sorrendben ismertem meg és tanulmányoztam. Mindannyian más és más politikai beállítottság képviselői, de van legalább egy közös alapvető jellemvonásuk: a demokrácia védelme volt munkájuk és sok esetben életük központi kérdése. A 20. század olyan időszakában alkottak, amikor a liberális demokrácia a legnehezebb pillanatait élte, először a német náciizmus elleni II. világháború idején, majd később a szovjet kommunizmus elleni hidegháborúban. Oakeshott kivételével, aki Angliában született, és a háború alatt a brit hadseregben szolgált, az összes fent említett szerző elhagyta hazáját és egy demokratikus országban keresett menedéket: Leo Strauss az USA-ban, Raymond Aron, Friedrich Hayek és Isaiah Berlin Angliában. Aron a háború után visszatért szülőföldjére, Franciaországba; Strauss amerikai állampolgár lett; Hayek és Berlin felvette az angol állampolgárságot, és Berlint később lovaggá ütötték.

A III. rész három gondolkodója jól ismert Angliában és Amerikában, ám kevésbé ismertek – nem beszélve arról, mennyire kevésbé tanulmányozták őket – a kontinentális Európában: Edmund Burke (1729–1797) és James Madison (1751–1836) – kiknek szemléletét Rousseau-éval (1712–1778) állítom szembe –, valamint Alexis de Tocqueville (1805–1859). A *Rendezett szabadság* találó címnek tűnik e három nagyszerű férfiú számára.

Egy egész egyszerűen nagy ember is lehetett volna a IV. rész címe, mely kizárólag Churchillről szól. Ezzel igyekeztem még nagyobb tisztelettel adózni a Karl Popperrel folytatott beszélgetésünknek Churchillről: a gentleman-eszményről és a szabadság anglo-amerikai hagyományáról.